

~~1132~~

~~30834~~

Д. ВАРНАК

О'КОННЕЛЬ

**ЛЬВІВ
1935**

61 евр.

КНИГОЗБІРНЯ ВІСТНИКА

Книгозбірня Вістника

ч. 1 1934 р.

М. ОСТРОВЕРХА
Мусоліні

Ц. зл. 1

ч. 2

МИКОЛА МАКІЯВЕЛЬ
В о л о д а р

Ц. зл. 2

ч. 3

М. АНТОНОВИЧ
Г е р р е с

Ц. зл. 1

ч. 4

Р. ЄНДИК
А. Гітлер

Ц. зл. 1

ч. 1 (5) 1935 р.

Д. ВАРНАК
Кардинал Мерсіє

Ц. зл. 1

ч. 2

Л. МОСЕНДЗ
Ш т а й н

Ц. зл. 1'50

Данило О'Коннель
1775 — 1847.

20834.
Д. ВАРНАК

1132 **ДАНИЛО О'КОННЕЛЬ**

и 30(7)-1940
(134)-1944

Л Ъ В І В

1 9 3 5

Книгозбірня „Вістника“ ч. 3(7)

Львівська державна
наукова бібліотека

558

П Е Р Е Д М О В А

Нема таких віддалених часів, щоби їх діячі не цікавили нас. Бо драма людського життя — однакова, бо — «так було і в Трої так і буде»...

Одною з постатей минулого, яка приваблює цікаве око сучасника є безперечно постать великого трибуна Ірляндії — О'Коннеля. Коли вмирав, вже інші сили прийшли йому на зміну. Але за життя доконав діл, які вимагали дійсно титанічної сили. Він, сам один, зрушив мертву, як думали, справу. Він вдихнув снагу в, здавалося, непорушне тіло. Він викликав на герць державну потугу, з якою не міг собі дати ради Наполеон.

Його діяльність зачепила цілий ряд проблем, якими цікавитиметься людськість завше — проблему релігійну, селянську, національну, політичної тактики. Англійський автор, Вілям Леки, на якого тут головно спираємося — як англієць, в багатьох не розумів О'Коннеля, але назагал — здвигнув йому пам'ятник, що стоятиме вічно.

Щоб пояснити заплутані перипетії довгої й невсипущої боротьби того, кому присвячена ця книжка, подаємо короткий огляд ірландсько-англійських відносин.

Від часів Кромвеля, часів поновного завоювання Ірландії, ірландці перестали бути панамі в себе. Їх релігію заборонив закон. Католицьке духовенство було ледви толероване, не мало ані прав ані доходів, змушене жити добровільними датками своїх вірних. Державною церквою — була церква англіканська, яка утримувалася доходами з своїх дібр і з десятинного податку, збираного з католицького населення. Католики не мали права займати ніякого уряду — всі урядовці, всі державні й місцеві мирові судії, міські лавники, присяглі — були лиш протестанти. Земля належала англійським лендльордам, які виарендовували звичайно селянам свої ґрунта. Ірландський селянин не був власником свого шматка землі, від поколінь він мусів за нього платити чинш, він був арендар аж до відклику (*tenant at will*), якого землевласник міг кожної хвилини з ґрунту викинути. Зі зростом населення роздрібнялася земля в такі маленькі ділки, що не можна було з них вижити. Нужда селян в Ірландії досягла невиданих досі розмірів.

Політично, до 1800 р., Ірландія підлягала, як провінція, парляментові Великої Британії, але мала й свій власний місцевий парлямент. Під час війн з Францією (1780—1798) сей останній намагався усамостійнитися, але в 1800 перепроваджено політичну унію (злуку) країни з Англією і Ірландія втратила свої окремі законодавні установи. В заміну діставала вона право посилати

своїх вибранців: послів до англійських палат. Католики мали пасивне виборче право, так що протестантських послів вибирало католицьке населення.

По запровадженню унії, почалася боротьба за так звану еманципацію католиків, себто за зрівняння їх в усіх горожанських і політичних правах (право до урядів, до земельної власності, пасивне й активне виборче право, незалежність католицької церкви і пр.). По довгій боротьбі й затятім опорі торіїв (консерватистів), а почасти й вігів (лібералів) і самої корони, біль (законопроект) про еманципацію католиків таки ухвалено в 1829, що було майже виключною заслугою О'Коннеля. Він став тоді речником віри, нації і революції — найпопулярнішою людиною в цілій тодішній Європі.

Закон про еманципацію, одначе, не вирішив справи урівноправнення католиків, бо адміністративна практика відбігала від закону, і боротьба затяглася дальше. Від 1832 боротьба переноситься й на терен англійського парламенту, куди по законі 1829, і по виборчій реформі 1832, ввійшли ірляндці-католики. Тепер гаслом дня стало — скасування десятини, увласнення селянства і знесення унії з Англією. За О'Коннелем стає ціла змобілізована ним нація... В розгарі сеї боротьби О'Коннель вмирає, а розчаровані в успішности його метод, ірляндці переходять до нових. Утворюється група «Молодої Ірляндії», ся група була наскрізь світською, що не хотіла коритися духовенству, демократична і революційна. Англійський прем'єр, Роберт Піль хотів порозу-

мітися з поміркованим крилом ірляндських партій, за ціну уступок духовенству і селянству. Але його старання не довели до нічого. Скоро потім наступив великий голод 1846. Населення Ірляндії жилося мохом і травою, трупами були застелені вулиці. Почалася масова еміграція. Людність острова, яка числила перед 1845 ще понад 8 мільонів, впала в 1845 на 6 і пів, в 1881 — на 5, а в 1891 — на 4.700.000. По невдалих спробах революції в 1848 і порозумінню з революційною Францією — в Ірляндії знов настав могильний спокій. Від того часу на політичній арені Ірляндії виступали дві партії одна незалежницька, з гаслом «безпосередньої акції» проти лендлордів, друга поміркована, яка думала в самім англійськім парляменті вибороти автономію (Home Rule). Тактика, яку ся партія, з її вождем Парнелем, вибрала — була пізніше так часто примінювана в Європі — тактика парляментарної обструкції: використовуючи формальні приписи регуляміну, що позволяли обструкціоністам загальмувати всяку правильну діяльність палати.

Обструкція «ірляндської бригади» була дуже успішна і дійсно стала загатою для всякого правильного функціонування парляментарної машини. В 1879 підраховано, що підчас одної лише сесії, один ірляндський посол промовляв 369 разів, другий — 500. В краю засновано «Земельну Лігу» (1879), яка боролася за знижку чиншів, за дозвіл відпродувати право аренди, і за неусувальність арендаря з землі поки він платив умовлений чинш. На активну допомогу тим арендарям, яким грозило усунення, якраз стала Земельна Ліга. Потрібні фонди зібрано в Америці. За один

рік (1879-1880) Парнель привіз, з своєї подорожі по Америці, 72.000 фунтів стерлінгів. Таким чином він зеднав для своєї акції три групи: парламентарну, селянську і американську. Уряд Глядстона хотів полагодити справу дрібними уступками (відшкодованням для усунених арендарів і пр.), але партія Гом Руля лишилася на своїй непримиримій позиції, вона жадала парламенту і цілковитого знесення «лендльордизму». Акція в краю зміцніла й поширилася. Проти ворогів Ліги проголошено бойкот. Назва ся пішла від першого активного противника Ліги, капітана Бойкота, супроти якого застосовано бойкот. Лендльорди звернулися до уряду з жаданням охорони, але й з просьбою — не виявляти прізвищ петіціонерів зі страху перед помстою Ліги. Англія відповіла — виїмковим станом з одної сторони, малими реформами (зниження чиншу) — з другої. Але гомрулісти не занехали боротьби. Ліга скликала до Дебліна Національний Конвент з 1200 делегатів, який постановив, що «причина політичних і соціальних недомагань Ірляндії є пановання чужинців» (англійців); спосіб зарадити тим недомаганям — се дати Ірляндії самоуправу. Глядстон — виступив проти «терору Парнеля» і проти «нової евангелії плюндровання». Арешти і виїмкові закони з одної сторони, терористичні акти, перенесені на терен самої Англії — з другої, ось були форми боротьби обох противників. Але по кількох літах, щоби привернути спокій, відважився Глядстон дати Гом Руль. Та його спроба не вдалася. На тлі сього питання його власна партія розкололася, від неї відійшла поважна група «уніоністів», противників Гом-Руля, проти останнього були й північні ірляндці, протестанти з Уль-

стера, організовані в тайні групи «оранжистів», готові збройно поборювати ірландський сепаратизм. Парлямент відкинув в 1886 більшістю 341 голосу проти 311, проєкт Гом Руля. Палати розпущено, але на нових виборах, що велися з гаслом — за чи проти сепаратизму — Глядстона розбито.

Відносини між арендарями й лендльордами загналися. Знов зачався ряд процесів. Але присягі не важилися виносити засуджуючі присуди, а свідки відмовлялися від обтяжуючих зізнань. Деякі католицькі єпископи отверто заявили себе сторонниками Ліги. Папа, в окремій енцикліці заборонив священникам брати участь в агітації. Англії знову удалося опанувати становище.

Світову війну використала частина ірландців для спроби повстання. Хоч воно не вдалося, але те повстання й рух 1918 остаточно змели з ірландського політичного овиду партію Гом-Руля. Почалася боротьба за ірландську державу. По трагічних епізодах, договір 16 XII 1921 між революціонерами і Англією покликав до життя «Свобідну Ірландську Державу» (*Free Statte*) звязану з Англією лише особою короля, на вірність якому Ірландія мала зложити і зложила присягу.

Влада перейшла до спеціального сойму в Дубліні (*Daily Eireann*), на чолі уряду став, знаний і заслужений борець за незалежність, Косгрев. Партії шін-феніів і *Fianna Fail* Імона де Валери відкинули компроміс з Великою Британією і збойкотували новий сойм, що зібрався в осені 1922. Місце його нарад і нарад уряду виглядало на обложену твердиню. Війна, що велася досі між

Великою Британією й ірляндцями, тепер велася між ірляндцями поміж собою. Ся горожанська війна скінчилася щойно в травні 1923. Порядок в краю підтримував ірляндський уряд майже драконськими заходами. Сойм існував лише на папері. Диктаторська влада лежала в руках уряду, що правив терором, на який не завше рішалася навіть сама Англія. На виборах 1927 сторонники де Валери увійшли до союму в кількості трохи меншій від урядової партії, і згодилися скласти присягу королеві. Лише тутже заявили, що уважають її за необовязуючу до нічого, за порожню формальність. Програма де Валери була: знесення присяги королеві і заплати Англії суми, яку ся остання дала наперед лендльордам за продаж їх землі арендарям. На п'ятих, від трактату 1921, виборах, в лютім 1932 партія де Валери зібрала, хоч і невеличку, але більшість голосів. Де Валера зістав головою Егзекутивної Ради Свобідної Держави....

Від сеї хвилини Ірляндія знов вступила в тяжку — хоч і не криваву — добу конфлікту з Великою Британією. Формально — Ірляндія частина Британського Союзу Народів, якого символом є особа короля. Фактично — є вона незалежною державою, але — в тяжкій митній війні з Англією, за якою стоїть Ульстер і яка консумувала 90% ірляндського вивозу, якого тепер не хоче приймати...

Населення виснаженого віковим змаганням відважного народу, в 32 графствах (разом з Ульстером) не перевищує 4 мільйонів, з яких 1.200 тисяч протестантів. В Ульстері — що лишився поза рамами Свобідної Держави в злуці з Анг-

лією — 1.250.530 мешканців, з чого 204.500 католиків.

Рідко коли боротьба якоїсь нації за незалежність, є повна таких драматичних моментів, як боротьба Ірляндії. Історія сеї боротьби ще чекає на свого Плотарха. В сій книзі подаємо один з яскравих епізодів сеї епопеї.

ПРИЛУЧЕННЯ ІРЛЯНДІЇ ДО АНГЛІЇ

Повстання 1798 року в Ірляндії, спонукало англійський уряд зупинитися над проектом повної політичної злуки зеленого острова з Великою Британією. Один ірландський патріот доводив непрактичність сього проекту, бо на нього не давби своєї згоди нарід. Тоді один з англійців відповів йому: »хоч ви й не бажаєте злучитися з нами, ми все одно злучимося з вами«. Щоб перевести унію, час був вибраний дуже догідно. Вища палата в Ірляндії напевно булаби за проектом, бо склад її завше залежав від уряду, членів нищої палати рішився уряд зеднати способом, про який буде мова пізнійше, а нарід був вичерпаний останнім зривом. Протестанти, налякані ним, готові були з цілого серця підтримати проєкт унії. А навіть деякі католики не були проти того, сподіваючися злукою з Англією, вратувати себе від помсти протестантських земляків. Піт — як зручний тактик — робив католикам натяки, що в разі коли переведуть унію, він згодиться на еманципацію католиків в Ірляндії. Але більшість населення противилася унії, хоч ірландський парлямент складався з самих протестантів. Коли в 1799 над проектом дебатували в ірландському парляменті, цілий ряд промовців виступив проти нього.

»Століттями — казав один з них — англійський парлямент гнобив вас, знищив вашу торгівлю, погорджував вашими звичаями, нехтував вашими жаданнями... Ніколи в ніодній точці не робив він уступок«. Другий бесідник говорив ще різкіше: »Коли сій країні, проти її волі, накинуть законодатну унію, вона не матиме значіння, а опір проти неї буде опором проти узурпації, не повстанням проти закону. Ви можете зробити її обов'язуючим законом, але не зробите її обов'язуючою для совісти. Їй коритимуться, доки Англія буде сильна, але спротив проти неї буде обов'язком, а виявлення його стане лише питаннями відповідного моменту«. »Коли я — говорив третій — задумуюся над ворожими настроями, які викликала ся ганебна спроба, перекупством, зрадою і насильством, зрабувати народові його свободи, в часі його нещастя, то мушу ствердити, що всяке почуття любови до Великої Британії вмере, коли сей проект буде ухвалений, що замість поєднати обидва народи, стане він причиною доби розгорячення і злоби«.

В 1799 проект відкинуто більшістю 109 голосів проти 104. Але хутко потім уряд знову вніс проект унії до ірляндського парляменту. Великий патріот Гратам закликав послів, відкинути його ще раз. Він знав, якими засобами розпоряджав уряд, він знав, що тепер йому його підступ може вдатися. »Я знаю, — казав він, — що міністри тепер переможуть, але я знаю що врешті-решт переможе ідея свободи. Нарід мусить тепер піддатися, бо 120 тисяч озброєних то сила, якої не перемогти. Але прийде час, коли Англія буде слаба, як в 1782, а Ірляндія сильна настільки, щоби домагатися привернення своїх свобод... Кон-

ституцію, на деякий час, можна зломити, але не характер народа. Проти голосу свободи не утримається ваша лъояльність. Лъояльність се шляхетна засада, але в сій країні лъояльність без свободи се корупція, не лъояльність. Злука то мудра і глибока політика, але злука без згоди ірляндського парляменту, се злука, що бе в лице свій власний принцип, без гордості і чести, яка повинна товаришити тій справі — се новина, се небезпека, се поневолення — не злука... Без злуки серць, з осібним урядом, але без осібного парляменту, злука є руїною, безчестям, завойованням — не злукою». В Англії проти унії виступив м. и. в Палаті Лъордів Байрон, який назвав унію — «унією морського вовка з його здобиччю».

Але уряд йшов до своєї мети. В своїх урядових листах з того часу писав лъорд-намісник Корнвелс: «Мое заняття тепер найбільш неприємне, яке лиш може бути. Переговорювати і шахрувати з найбільш скорумпованим народом під сонцем; кожної години я ненавиджу себе самого і погорджую собою за те, що вплутався в таку брудну справу. Єдина думка, яка тримає мене просто, се думка, що без унії — розлетиться британська імперія». Гроші, пенсії, посади, синекури, гідність перів, все було пущено в рух. Тими засобами була куплена більшість, яка продала ірляндську конституцію. Гратам заявив пізніше, що серед членів, які голосували за унією, лише сімох не були підкуплені. На 300 членів конаючого парляменту, за унією, таким чином, голосувало 162, серед них 116 урядовців, деякі з них англійські генерали, що не мали ніодного шматка землі в Ірляндії, цілковито від уряду залежні.

Унію ухвалено 21 травня 1800. Але вона не

дуже сприяла ділу об'єднання з Англією. Вона загострила неспокій і недовіря в народі. А крім того, усунула пановання кляси, якій злука з Англією найбільше лежала на серці. Бо ірландський парламент, з усіма його хибами, був льояльною установою, а ірландський нарід XVIII віку, на загал був теж льояльний. Кілька поміркованих реформ заспокоїлиби його на довший час.

Як вже сказано, уряд приєднав католиків на свій бік в справі унії обіцянкою рішити справу еманципації католиків. Спосіб, яким ухвалено унію, ображав всяке патріотичне і національне почування горожан. Коли уряд бажав, щоби з сеї обиди не виникло нічого неприємного й небезпечного, треба було льояльно дотримати бодай обіцянку, яку дав льорд Кестлрі, Піт і льорд Корнвелс, відносно еманципації. Але король загрозив, що в разі надання еманципації, він зречеться трону. Міністерство Піта зложило урядовання, католики побачили, що їх обдурили. Коли в 1805 вони подали міністерству петицію, яка жадала реалізації обіцянки і переведення еманципації, уряд петицію відкинув. Тоді в умах ірландців повстала думка, що поміркована політика супроти Англії ледви чи доведе до чогось позитивного. В сей момент існувало в Ірландії п'ять партій: французька, яка плекала традиції 1798, коли на допомогу повстанцям прибув французький десант; озброєні оранжисти; мирні торії, що боролися проти еманципації; помірковані ліберали, що йшли за Гратамом і склалися з протестантів і з католиків вищих кляс; і клерикальна й демократична партія. Та, на якій чолі став О'Коннель,

II

О'КОННЕЛЬ — НАРОДНИЙ ТРИБУН

Коли за часів Піта, в ірландському парламенті дебатовалося питання унії з Англією, деблінські адвокати усіма силами поборювали ту думку. Серед віч, скликаних для тої цілі, особливо одно було дуже важне. Зібралися на нім самі католики, і мали збори запротестувати проти поширеного твердження, що весь католицький світ Ірландії годиться на унію; висловити думку, що злука матиме шкідливий вплив на боротьбу за еманципацію католиків, і заявити, що навіть колиб той вплив і був корисний, то всеж таки навіть такої уступки католики не бажалиби собі осягнути ціною незалежності нації.

Над країною висів стан облоги, панувало воєнне право, і відділ вояків майора Сирра тримав варту під біржою, де відбувалися ті збори. Серед тих — не дуже то догідних обставин — встав один молодий адвокат, щоби виголосити свою першу промову. Він говорив коротко проти унії, не висловлював, правда, оригінальних або яскравих поглядів, але за те мала промова ту добру сторону, що підношувані вже колись докази уняла в найбільш виразну і переконуючу форму. Промова заразже з'явилася в часописах.

Сей молодий адвокат був великий ірландський агітатор Данило О'Коннель.

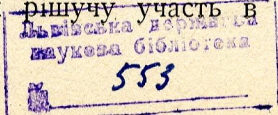
Тяжко змалювати картину вдачі О'Коннеля безсторонно і згідно з правдою. Мабуть не було досі людини, яку водночас так ненавиділиб і так

любили. Сумніваюся, чи інший народний трибун був за його часів предметом таких пересаджених похвал і наган. Хоч, на загал, останніх було більше. Вся англійська і велика частина ірландської преси цілими роками не переставали підносити проти нього різні обвинувачення. Всі англійські партії однозгідно його поборювали, а в парляменті мусів він сам один зносити напади міністрів і найвидатніших промовців усіх угруповань. Найбільш непогамовані з англійських протестантів обдаровували його ненавистю, що переходила всі межі, а невдача його останньої кампанії так само як і невідрадне становище країни підчас його смерти, дуже пошкодили його славі.

Данило О'Коннель родився 1775 р. в графстві Керри. Його родина займала видатне становище серед тамошних католиків, славних своїм патріотизмом і пачкарством. На шляхотському гербі мала гордий напис *Oculus O'Connel Salus Hiberniae*. За часів його дитинства закони були суворі і бідніші католики, позбавлені всяких средств до науки, стояли в своїм духовім розвитку дуже низько, а багатші були змушені побирати освіту у Франції. О'Коннеля також післали спочатку до домініканської школи в Левені, потім до вищого інституту в Сент-Омар, де директор ворожив йому славу будуччину. Пізніше опинився він в англійськiм коледжі в Дуей. Перебування в тих заведеннях припадає на роки 1780—1790, себто на час, коли революція захитала вже французькою церквою і короною. Не лишилося се без впливу на настрій О'Коннеля і на його політичні симпатії, далекі як від розгнузданої анархії, так і від ідилічної патріархальної непорушности. Як більша частина ірландських родин, які лишилися вірні

своїй релігії навіть під панованням карних законів, лишився їй вірний і О'Коннель. Коли повернув до рідного краю, знайшов його вже під впливом французької революції, а коли по чотирох роках пильних правничих студій, виступив в 1798 році перед судом, країна була в огні повстання. Він вступив в створену адвокатами міліцію і був тоді, як пізніше признавався, «майже торієм» (консерватистом). Хоч мав застереження проти повстання, але ганебні сцени, що розігравались у воєнних судах, жалюгідний стан його одновірців, а понад все обставини, серед яких перепроваджувано унію, змінили не в однім його погляді.

Католики зробили слабу спробу вплинути на громадську думку за посередництвом Союзу для збирання петицій до парламенту, союзу, що стояв під проводом одного багатого торгівця шовком, Кега. О'Коннель відразу приступив до того союзу. Його надзвичайний дар слова, його острий зір щодо оцінки характерів і вміння використати сприятливі нагоди, його відвага й амбіція зробили з нього хутко душу союзу. Вже тоді зродився в нім сміливий політичний плян, який він — без великих змін — намагався перепровадити продовж цілого життя. Сей плян був: збудити серед католиків політичного духа боротьби і спрямувати його на здобуття від уряду еманципації католиків; використати покликаний до життя рух на се, щоб вернути Ірляндії власний парламент, відібрати державній церкві її доходи з пребенд, і таким чином створити для своєї країни нову добу незалежності і цілковитої релігійної рівноправності. Тяжко було придумати відважніший плян. Щоби брати рішучу участь в політичнім

життю, на те показали себе католики дотепер нездібними. Не впали вони, що правда, морально так низько, як за часів Свіфта, який — що до інтелігенції — ставляв їх майже на рівні з дроворубами й водоносами, »які без провідників, без дисципліни, без природної відваги й тоді не були в змозі чинити комусь зло, коли того хотіли«; але всеж, під тягарем драконських карних законів, були вони так пригноблені, що кидалися безпомічно в обійми протестантських провідників. Колиб католиків можна було спонукати до самостійної тактики, то їх природними провідниками сталиби заможні кляси, передусім шляхта, а молодий адвокат, який спирався лише на свій хист, напевно не мігби задовольнити своїх замірів, щоб стати провідником. Але О'Коннель відразу зауважив, що йому могло вдатися втягнути в боротьбу народню масу, надати їй через те велику розгонову силу і однодушність, а політику віддати в руки нової сили, яка ще куняла в Ірляндії, в руки католицького духовенства. Він мав велику ціль зробити духовенство панамі країни, а себе — паном над духовенством.

Впливи церкви не були сильні в тих часах. Хоч священники були люблені в своїх парохіях, але зненавиджені протестантами. Єдиною журбою їх було — підтримувати серед своїх вірних релігійного духа, не беручи замітної участі в політиці. Хочби то й видавалося нам дивним, священники тодішні відмовлялися брати активну участь в політиці. Існувала серед них партія (заснована Кегем), яка поручала »заховувати повну гідности мовчанку«, себто стояти зовсім осторонь від всякої агітації й петиційного руху. Проти сеї партії якраз повів свою успішну кампанію О'Кон-

нелі. Він обстоював konieczність йти плечем в плече з народом, користати з усякої нагоди, щоб на нього впливати. Хутко його політичний звинности вдалося знищити вплив Кега. Але найбільший свій успіх осягнув О'Коннель в справі »вета« короля при номінації єпископів. В 1808 р. уряд запропонував угоду — англійський парламент готов був ухвалити еманципацію католиків, під умовою, що англійській короні застережене буде »право вета« при виборі католицьких єпископів. Самі єпископи були за тим. Але не О'Коннель. Колиб прийшло до запропонованої угоди, цілу його політику ударемнилиб. Серед католиків не витворивсяби довгою боротьбою активний політичний дух. Еманципація католиків булаби ласкою, не здобутком боротьби, а єпископи попалиби в певну залежність від корони. В бігу тої боротьби майже всі видатні політики, громадські діячі і партії виступили як противники О'Коннеля. Єпископи двічі, в 1799, і в 1808, заявили себе сторонниками »вета«. Англійські католики під проводом Ботлера, вища католицька верства в Ірляндії, під проводом льорда Фінґаля, і протестантські ліберали Гратама, теж обставали за »ветом« англійської корони. Шейл, що завдяки своєму ораторському хистові мав великий вплив в демократичній партії, промовляв і писав на користь угоди. А — надомір всього — монсіньор Кварантоті, що підчас полону Пія VII провадив папські справи в Римі, завізав єпископів — прийняти угоду. І над всіми тими перешкодами — взяв гору О'Коннель. Йому вдалося спонукати єпископів змінити свій погляд на протикомпромісовий, протиугодовий, і звернути їх увагу на konieczність порозуміння з народом. Він спонукав ірляндських

католиків підтримати д-ра Мільнера, що писав проти «вета» і якого через те остро скартали англійські католики. Нарешті єпископи рішили не звертати уваги на наказ Кварантоті, і сам папа узнав його за неіснуючий. Наслідки боротьби були дуже сприятливі намірам агітатора. Духовенство взяло горячу участь в політичнім життю, нижчі верстви народу заворушилися і О'Коннель переміг всіх своїх противників.

В бігу кампанії часто закидали О'Коннелеві, що він своєю тактикою опізнює справу еманципації. Він збив сей закид з дивною отвертістю. Він признав, що агітує за дальшу мету і сказав, що сею метою є відклик (Repeal) унії. На одній святочній вечері на його честь в 1811, виголосив промову за відкликанням унії, при чім заявив: «ліпше старий карний закон в усій його суворості, аніж унія». В одній промові в 1813 він сказав: «через те, що я прямую до відклику унії, тішуся, коли бачу як наші противники мене підтримують. Якраз через їх ворожість супроти Ірляндії, прискішують вони наш неминучий успіх. Вони опізнюють здобуття свобод для католиків, але втричі винагороджують нас, прискорюючи пробудження Ірляндії. Лишаючи нам ґрунт для агітації, збуджують політичний рух, створюють громадську думку, які незабаром виллються в певні форми». Але булоб неслухно твердити, що агітація за відкликанням (Repeal) унії, була для О'Коннеля лише причіпкою, якою хотів піднести свою популярність. Навіть не можна сказати, що думка про відкликання зродилася насамперед в нього. Глибока нехіть, яку викликала в Ірляндії ідея унії, кільчилася між всіма верствами і приймала ріжні форми: раз французької партії, раз соціальної бо-

ротьби, раз агітації на річ конституції. Боротьба за відкликанням унії спрямовувала національне почуття на певні рейки, не створювала його, лиш надавала йому певний зміст і силу.

Видатне становище, здобуте О'Коннелем в політиці, корисно впливало й на його славу, як адвоката. Він став найславнішим оборонцем в Ірляндії і всі судові розправи, де приходили в гру справи політичні і релігійні, завше могли числити на його допомогу. Розправи перед судами Ірляндії мали тоді глибоке релігійне й політичне забарвлення. При номінації судіїв зверталось увагу передусім на їх релігію, потім на їх політичний напрямок, а щойно тоді на їх чистосудіївські якості. Публичне згіршення зприводу партійности судівництва було в Ірляндії дуже сильне. Переважна частина ірляндських політиків того часу були адвокатами, отже для них було великою спокующою зробити політичну маніфестацію зприводу всякого процесу за десятину, за аренду або за якийсь політичний памфлет. Подібних процесів було досить, а що католики були виключені від судейських посад, то не тяжко собі уявити атмосферу, в якій ті судові процеси відбувалися в першій чвертині XIX віку. О'Коннель виправдував свою гвалтовну мову перед судом і на трибуні, власне тим безправством католиків. Його співвизнавці — казав він — є під таким гнетом матеріальним і релігійним, остільки засвоїли собі звичаї жебраків, остільки позбавлені свідомости своїх прав і сили, що його першою задачею було — переконати їх в слушности їх прав; переконати, що вони повноправні горожани того зеленого острова. Найлегший спосіб, визволити їх з того почуття самопониження, був гвалтовний й напасницький

тон його промов. Видиво католика, що безстрашно, остро й з гризучим глумом нападає на найповажніших осіб в країні, був чудово обрахований на те, щоби випростувати хребет приученого до неволі народа. Правда, напрасність, з якою він нападав нераз на гідних пошани людей, зворохобила проти нього поміркованих. Казали, що його душа складається з двох частин — в одній живе найчистіший янгол, в другій — найзлосливіший демон-чорт. Людина, що не лякалася назвати Велінгтона »підтоптаним капралем«, що інших противників обсипала ще гіршими прізвищами, не могла подобатися людям добре вихованим. Сей його тон нераз ослаблював його становище в британським парламентах. Чемна поміркованість, фاینний колючий насміх, виріжняє англійський парламент перед іншими, а лорд Пальмерстон допровадив сей тон до вершку досконалости. Часто була се доцільніша зброя в парламентарних дебатах, аніж тон О'Коннеля. Хоч сей його тон мав нераз тяжкі наслідки для нього, він його не закидав, бо знав, що робить.

В 1815 прийшло між О'Коннелем і поручником Д'Естером до поединку за слово »жебрацький« вжите О'Коннелем проти міської Управи Деблін — за її надмірну льюальність до корони. Д'Естер — при першій стрілі був забитий. В тім самім році державний підсекретар, сер Р. Піль, викликав О'Коннеля на поединок за остру нагану деяких його адміністраційних розпорядків. Але О'Коннель в той час вже сидів у в'язниці.

Рух за еманципацію католиків уряд переслідував всякими способами. О'Коннелеві залежало на тім, щоби збудити в масах дух політичної ак-

тивності. І йому блискуче вдалося, в серцях неосвічених і залежних католиків викликати почуття своїх прав. В попередніх політичних рухах головну участь брали протестанти і вищі верстви католиків. Маса народу не журилася політикою, її не боліло обмеження в правах, се була повільна, невідільна череда своїх панів-землевласників. О'Коннель перший розбудив в народній масі почуття власної гідності. Щоби створити для пробудженої маси осередок, що вічно тримавби її волю в напруженні, позакладав О'Коннель, на підставі забезпеченого конституцією права петицій, комітеги для прийняття і виготовлення петицій за еманципацію католиків.

Як адвокат, умів він успішно боротися проти всяких закидів, що нарушує законні постанови.

III

КАТОЛИЦЬКИЙ СОЮЗ І БОРОТЬБА ЗА ЕМАНЦИПАЦІЮ. О'КОННЕЛЬ ПОСЛОМ

Але всі ті комітети се було ніщо в порівнянні з заложеним в 1824 Католицьким Союзом *Great Catholic Association*. Метою Союзу було — плекати релігійне виховання народу, переводити анкети про чисельний стан католиків і протестантів, збивати підношувані в ворожій таборі обвинувачення католицького руху і пр. Союз займався також збиранням петицій з парохій й улагоджуванням віч по всіх графствах. Правдивою ціллю Со-

юза — було покликати до життя велитенську організацію, розгалужену по всій країні, проваджену в кожній парохії, кожним парохом, щоби петиціями і іншими способами агітувати за еманципацією католиків. Щоби притягнути до Союзу маси, високість вкладки була знижена до одного пенса. На перших зборах зявилося лише десятеро людей, вони хотіли покликати до життя управу організації, але се вдалося щойно на третих зборах. Хутко до Союзу пристало майже все духовенство Ірляндії, яке поза ним не визнавало ніякого іншого авторитету в країні. При виборах 1826 вплив духовенства дався дуже відчутти. Поразка Бересфордів в католицькій графстві Вотерфорд, де вони — хоч завзяті антикатолики — завше виходили досі послами, вказувала на зміну в громадській думці. Організація народу відбувалася з подиву гідною швидкістю. О'Коннель і Шейль обїздили країну вздовж і впоперек, агітуючи і заохочуючи нарід до дальшої боротьби. О'Коннель мав величезний вплив на аудиторію. Його голос міг перекидати найстрашніший галас, але вмів віддати й найчуліше зворушення; надавався до найбільш пристрасних закликів і порушував найніжніші струни людської душі. Ніхто не вмів з більшим вражінням цитувати поетів, як О'Коннель, а його міміка була така невимушена й природна, що майже лишалася незаваженою. Мова його була ясна, сильна, плинна, хоч часто неправильна й неvigлажена. Він не клав великої ваги на реторичні штучки, жертвував стилем, аби лиш осягнути бажане вражіння. Не лякався найзвичайніших виразів, ані шорсткого гумору, а в своїх образах не був дуже вишуканий. Мав дар відчувати слабі сторони й забобони слу-

хачів. Скорий на трафні репліки, міцний в аргументації, яскравий в оповіданні, щирий в нападах пристрасти, — він був одним з найдосконаліших промовців. Сотки тисяч прислухувалися кождому його слову, зворушені до сліз, або до бурхливого реготу, до вибухів безмежного захоплення й гніву, але так опановані, що на тих величезних вічах ніколи не порушено порядку.

Інші промовці вчили реторику, О'Коннель студіював людину.

Успіх Католицького Союзу ставав чим раз виразніший. Вкладки росли з дня на день. Віча по графствах відбувалися з чим раз більшим захопленням, впливи католицького духовенства росли. Уряд думав протиділати рухові, оскарживши О'Коннеля і його товариша Шейля перед судом за деякі вислови в їх промовах. О'Коннеля обвинувачували за вираз, що «коли переслідування допровадять Ірляндію до шалу, в ній повстане новий Болівар*»). Але довести, що промовець дійсно вжив того виразу — на суді не вдалося.

Коли Велінгтон створив кабінет, здавалося, що всякі надії католиків будуть знищені, бо непохитна рішучість шефа кабінету була занадто знана, як рівнож і відношення до ірландської справи партії торіїв. Але якраз тому кабінетові судилося проголосити засаду релігійної рівноправності. Першу важну уступку вдалося досягнути від лорда Джона Решеля, який дозволив дисентеріям користати конституційними правами. Торійська теорія пануючої церкви зазнала через те великий удар, а з нею впав один з найсильні-

*) Герой боротьби за незалежність Південної Америки.

ших доказів проти еманципації католиків. О'Коннель підтримував всіма силами дисентерів в їх боротьбі за еманципацію.

В той час зродився новий проєкт полагодити католицьку справу в Ірляндії. Священники мали отримувати удержання від держави. Всі відчували, що еманципації католиків довго не стримати, отже уряд хотів зробити щось, щоб перешкодило повній незалежності духовенства від корони. Зовсім незалежне ірляндське духовенство і так підозрюване в симпатіях з французьким двором, булоб инакше небезпечною фракцією в парляменті. Залежність від держави звязалоби його міцніше з короною й урядом і злагіднилоби нарікання на привілеї державної протестантської церкви. Над тим проєктом думав Піт. Спершу нічого не мав проти сього і О'Коннель, але потім стрінувся з різким спротивом самого духовенства і виступив проти проєкту. В 1837 прийшло до острої сутички між О'Коннелем і Смітом О'Брайном в тій справі. Перехід духовенства на утримання уряду, успокоївби Ірляндію — думав О'Коннель, — але священники стратилиби багато з своїх впливів і сили в краю, які мали досі, коли були здані виключно на підтримку народу. А духовенство все більше ваги привязувало до своїх впливів, аніж до безпечного утримання.

Коли до влади прийшло міністерство Велінгтона, Католицький Союз ухвалив, поборювати всяку кандидатуру на посла людини, яка займає якийсь уряд в тім міністерстві. Член парляменту Фіцджеральд, що заступав графство Клер, був призначений урядом головою торговельної ради, отже мусів — як вимагала конституція — ста-

вати до нових виборів. О'Коннель рішив виступити проти-кандидатом. Ціле католицьке населення лавою стало по його боці. Священники кинули цілий свій вплив, щоб здобути перемогу національному католицькому кандидатові. Вони закликали з проповідниць вірних витримати під прапором своєї релігії, коли не хочуть стати відступниками віри. Вони вдихнули в нарід дух старих мучеників і переконали його, що його справа така свята, як справа перших християн.

Землевасники стояли так само рішучо по стороні кабінету. Їх дуже обурило поступовання Союзу, який посмів давати прикази їх арендарям-селянам. Вони піднесли острій протест проти вмішування католицької церкви у виборчу акцію і проти невдячності супроти доброго і випробованого посла. Фіцджеральд все був оборонцем католицтва, здібний промовець, людина безумовно чесна. В своїй промові закликав він виборців не зривати вузлів, що вязали між собою землевласників і арендарів і обіцяв заступати їх інтереси в парламенті. Промову прийнято оплесками, вона зробила вражіння.... Тоді встав О'Коннель і спробував, не ошаджуючи ні кпин ні оскаржень, ослабити вражіння передбесідника. Його вогниста й проречиста мова пірвала за собою слухачів. По двохденній боротьбі, переміг О'Коннель.

ЕМАНЦИПАЦІЯ ВИБОРЕНА. УСПІХ О'КОННЕЛЯ

Тепер Ірляндія стояла над пропастью революції. Цілий нарід, неначе вимуштроване військо, готовий був до чину. В кожній закутині Ірляндії в тім самім дні відбувалися віча, на яких ледви чи бракувало хоч одного дорослого католика. В 1828 в однім дні відбулося дві тисячі віч, священники здобули величезний вплив на своїх католицьких вояків, і лорд Енглси писав тоді до сера Роберта Піля, що вказане булоб замкнути ірляндські рекрутаційні депо, а на їх місце післати до Ірляндії англійських і шкоцьких вояків. Рух огорнув все населення. Тоді кабінет вніс законопроект про еманципацію, в переконанні, що дальша проволока викликалаби революцію.

Таким способом завзяття одної однісінької людини віднесло велику перемогу, людини, яка — не визначаючись ні богатством, ні становищем в суспільности, ні впливами, почала боротьбу і закінчила її без проливу крови, послугуючися лише агітацією на народних вічах. Партія торіїв заапелювала до фанатизму своїх вірних, з проповідниць Англії лунали грізні перестороги, ентузіазм пуританів досягнув незнаної точки кипіння, але все те не змогло зломити негнutoї волі одного ірляндського адвоката. Одного однісінького. Бо майже всі найвидатніші оборонці еманципації відцуралися його й осудили. Він сам пустив в рух всю організацію, яка надала такої

ваги громадській думці, сам один викликав те захоплення, що стало на службі рухові, змобілізував для тої справи духовенство, що надало цілій справі характер боротьби за Божу справу. Не тому одержав О'Коннель побіду, що кріпив мужність оборонців еманципації в парламенті, або збільшив їх число там, лише тому, що створив в Ірляндії силу мас, силу, яка тримала в страсі його противників. Він одержав перемогу в той час, коли його найзапекліші вороги мали цілу владу в своїх руках, владу, яка належала найшасливішому державному мужові свого покоління, людині найбільш непохитного характеру. Колиб О'Коннель і не став в обороні еманципації, так чи не так далиби її Ірляндії. Але тоді її отрималаб країна, як подарунок вищої верстви для нижчої, обмежений правом »вета«. Заслуга О'Коннеля, що його церква віднесла тріумф, не наложивши на себе жадних пут, як сила, з якою треба було відтепер числитися поважно.

Коли еманципаційний закон (Emancipation act) 13 квітня 1829 відчинив католикам двері парламенту, кабінет намагався — з допомогою деяких законів — обмежити їх впливи. Один з них намагався відняти виборче право арендарям т. зв. »свобідних маєтків« з арендною платнею 40 шілінгів. Ся новеля значно зменшила числове відношення католицьких виборців. З тим ірляндці моглиби були ще погодитися. Але засліплений уряд посунувся так далеко, що зважився на крок, який — не зменшуючи в нічим силу католиків — непотрібно лише роздражнював їх. А саме: кабінет постановив, що О'Коннель не міг увійти до парламенту без поновного вибору, бо еманципаційний закон вступив в силу, щойно по першім

його виборі. Такий поступок уряду, який всі приписували чисто особистій помсті, лише підніс впливи О'Коннеля в країні, надавши йому авреолу мученика, даючи нагоду віднести ще одну перемогу над міністрами. Він знов з'явився в Клерку і знов був вибраний послом. Але тих причіпок О'Коннель до смерти не міг забути сер Робертові Пілеві, про якого казав, що »його усмішка виглядає як срібна прикраса на домовині«.

V.

ЗНОВ ОСТРИЙ КУРС В ІРЛЯНДІЇ. АГІТАЦІЯ О'КОНЕЛЛЯ ЗА СЕПАРАТИЗМОМ

Таким самим способом поступали міністри, коли обсаджували вищі адвокатські посади, які — по еманципаційнім акті — стали доступні католикам. О'Коннеля знов поминули. Взагаліж судейські посади довгий час не обсаджували католиками, що вказувало на замір торіїв по змозі нехтувати еманципаційним законом. Крім того спеціальна ухвала парламенту розв'язувала Католицький Союз, а льорда-намісника Ірляндії, на протяг одного року, уповноважнювала розв'язувати всякі збори, що видавалися йому небезпечні. Одним замахом припинили важність конституційних свобод, а нарід роздражнили наново.

Вияв загальному незадоволенню знов дав О'Коннель. Він заявив, що Ірляндія ніякої справедливості від англійського парламенту не дочекається, остро заатакував міністерство Піля-Ве-

лінгтона, відновив діяльність Католицького Союзу — під новою назвою — і розпочав завзяту агітацію за відкликанням злуки з Англією. Але намісник заборонив його нові комітети, а коли О'Коннель спробував таки робити віча, то і їх заборонено, а проти нього почали судове слідство. Крім того вищі верстви в Ірляндії не погоджувалися з поступками О'Коннеля, а в наслідок боротьби за виборчу реформу в Англії — становище кабінету Велінгтона було захитане. Тому вирішив О'Коннель наразі стримати агітацію і побачити, що дасть еманципація в самім парляменті.

При дебатах над виборчою реформою в англійськім парляменті, боронив О'Коннель найскрайніші гасла, загальне виборче право, трирічну сесію парляменту і тайне голосовання. Затвердження виборчої реформи 1832, в великій мірі треба завдячувати ірляндському трибунові. Стан Ірляндії в той час був тривожний: забийства дідичів, бунти проти десятичної данини, підпали домів, калічення стад — були на порядку деннім. По всій країні поширювали свою діяльність таємні товариства, у великій частині лейнстерської провінції панувала повна анархія, закони не виконувалися, взаїмна ворожість і релігійний фанатизм панували серед всіх верств. Приписували вину такого стану О'Коннелеві. Бо хоч він завше підкреслював легальність своєї праці, але вінжеж збудив католиків з їх сну, усвідомив їм їх приниження і навчив шукати рятунку в собі самих. Він розплутав шалену політичну агітацію між всіма верствами суспільности, він ослабив пошанівок перед вищими верствами, підбурював до неплати десятичної данини. Але кому не приписувати вину за ті випадки, їх можна було льогічно

випровадити з того успіху, який віднесла діяльність О'Коннеля, а також з обставини, що все судівництво і вся адміністрація країни знаходилася в руках людей, до яких величезна більшість людности не мала довіря. В 1833 — чотири роки по еманципації католиків — не було в Ірляндії ніодного католицького звичайного або мирового судії, платного урядом. Всі вищі судії (з одним однісінським виїмком), переважаюча більшість навіть безпенсійних мирових судіїв і присяглих, були протестанти. Адміністрація головних міст була в руках обмежених, скорумпованих мійських управ. Навіть в міністерстві вігів, не мав місця ніодин ірляндець, а ірляндським державним секретарем був льорд Стенлі, загально в Ірляндії зненавиджений.

Колиж ірляндці почали акцію за зірванням унії, міністерство відповіло, що англійський нарід боротиметься аж до смерти з тим жаданням. Взагалі навіть англійська конституція й англійські закони не дуже примінялися в Ірляндії. »Габеас-Корпус-акт«, підставова частина англійської конституції, не ділає в Ірляндії в 1800, від 1802 до 1805, від 1807 до 1810, в 1814 і від 1822 до 1824. Опіка над бідними і шкільництво, були занедбані. І в той час, коли католицький священик не діставав від держави ніякої платні, найбідніший ірляндський арендар мусів платити податки на утримання ворожої й агресивної протестантської церкви, до якої належала заможніша меншість країни. Десятинну данину збирали з напів голодного села. Все те викликало здавна глуху опозицію. Вже в XVIII в. потворилися гуртки »білих хлопців« (white boys) на селі для охорони проти десятиної данини. Ніхто не важився платити той по-

даток. Ліцитації не допроваджували до нічого, бо знов ніхто не важився купувати річі, виставлені під молоток за неплатіж податку.

Щоби скінчити з огірченням в Ірляндії, зреформований парлямент видав новий закон, який суворістю перевищав всі досі ухвалені. Звертався він не лише проти звичайних злочинців, але й проти політичних опозиціоністів; уповноважував намісника, в разі потреби, запроваджувати воєнний стан, забороняв всякі політичні збори, хоч се й не було в дусі англійської конституції. Тронева промова, яка заповідала нові законопроекти, остро зверталася проти О'Коннеля і його агітації. А самі законопроекти робили тим несмачніше вражіння, що їх ухвалив зреформований парлямент, на внесок ліберального кабінету, вігів, зараз по ухвалі виборчої реформи, до якої в такій великій мірі спричинився якраз той самий О'Коннель.

Нема нічого дивного, отже, що сі кроки допекли до живого О'Коннеля і викликали його острі виступи проти міністерства льорда Грея. В своїх виразах ірляндський трибун не скупив епітетів і п'ятував міністрів вігського кабінету, як людей «ординарних, кровожадних і брутальних», людей «з мідяним чолом, камінним серцем і залізними іклами». Він і льорд Стенли шалено себе взаємно ненавиділи і парляментарна красномовність знає рідкі випадки таких непогамованих і острих наклепів, що ними обмінювалися оба противники. Нові ірляндські законопроекти підтримували не лише віги, але й торії, але вперта оборона О'Коннеля не лишилася без успіху. Коли два роки по ухвалі тих законів, прийшла на порядок дня постанова про їх продовження, О'Коннелеві

вдалося значно злагодити сю постанову англійського парламенту. Скоро потім розв'язано міністерство лорда Грея і на чолі кабінету — хоч і на короткий час — став лорд Мельборн, підтримуваний О'Коннелем.

VI

БОРОТЬБА ЗА СКАСУВАННЯ ДЕСЯТИННОЇ ДАНИНИ І ЗА САМОУПРАВУ. О'КОННЕЛЬ — ЛЬОРД-МЕРОМ

Головною метою О'Коннеля, як завзятого католика, було випроводити католицьку церкву в Ірландії зі стану проscribeваності й пригніченості. Він зовсім не хотів кривдити протестантську церкву, не прагнув їй відібрати її доходів, для католицьких священиків жадав лише, щоб приділили їм їх парохіяльні домівки. Головна ціль його пропозицій була: покласти край несправедливій десятинній данині. Значну частину церковних маєтків готов був полишити у володінні їх дотеперішніх властителів. Сі маєтки, та ще добровільні датки вірних, вистарчилиби цілком, щоб утримати протестантське духовенство. Але десятинна данина, як податок, наложений на католиків, в користь протестантів — мусить зникнути. Сю десятинну данину хотів він зужити на фонд для бідних, шпиталів, захоронок і пр. Але в сій вимозі — як і в інших — О'Коннель випередив свій час. Щойно багато років по смерті ірландського трибуна перевів се Глядстон. З виїмком кільком ра-

дикалів, ніхто в Англії не хотів на се пристати. Оксфордські теологи проголосили, що десятинна данина — рабунок. Сер Роберт Піль годився, щоб держава регулювала доходи церкви, але не годився, щоб вона мала право зміняти призначення десятинного податку, і те, щоб вживати його на нецерковні цілі. Те, що є власністю протестантської церкви, повинно при ній залишитися.

Торії стояли на непримиримім становищі, але між вігами не було, що до сеї справи, єдності. Лорд Альторп і Джон Решель гадали, що оскільки потрібні доходи протестантської церкви забезпечені, ніщо не перешкаджає тому, щоби призначити десятинний податок на інші цілі — добродійні і пр. Справа достигла до рішення щойно за кабінета сера Роберта Піля. Міністерство в 1835 внесло законопроект про скасування ірландської десятинної данини, в тім законопроекті м. и. стояло, що всяка надвижка з доходів протестантської церкви повинна бути зужита на цілі релігійного і морального виховання цілого населення острова. По ухвалі того законопроекта, кабінет уступив і на зміну Піля прийшов лорд Мельборн.

Законопроект Піля се була льояльна, хоч слаба спроба покласти край маркантній несправедливості. Всі признавали, що існуючий стан протестантської церкви не міг дальше тревати; що число й доходи єпископів не стояли в ніякій пропорції до числа їх дієцезій. В Ірландії було 151 протестантських парохій, в яких не було ніодного протестанта. Але лорд Мельборн хутко побачив, що не в стані провести в життя ту постанову. Бо коли кабінет — як того жадала конституція — знову предложив парламентові додаток про десятинну данину, Палата Громад прийняла його лише

невеличкою більшістю; більшість англійських послів, між ними голова вігів лорд Стенли, голосувала проти уряду. В країні настрій був яскраво ворожий проєктові, ворожа йому була й корона. А Палата Лордів відкинула проєкт величезною більшістю. Питання десятинного податку знову лишилося нерозв'язане. Хоч ясно було, що без розв'язки того питання не буде спокою в Ірляндії.

Радикально настроєні прихильники проєкту домагалися ужити практикованого — хоч рідко — в таких випадках заходу: номінації нових лордів, але кабінет не рішився викликати в такі часи нову кризу в Англії і дав в 1838, сій постанові упасти.

Не зважаючи на те, що проєкт перепав, всежтаки зроблено дві важні зміни в справі десятинної данини. В наслідок одної постанови 1833 р. було скасовано два єпископства і деяке число менших протестантських парохій, доходи інших єпископств значно зменшено, а осягнуту в той спосіб надвижку приділено на будову церков і приходств. Потім в 1838 р., за згодою обидвох партій, на місце десятинного податку встановлено ґрунтовий, в наслідок чого (зменшену о 25⁰/₀) податкову квоту, знято з католицьких селян і наложено на протестантську велику посілість. До того прийшла ще одна реформа: здавна занедбане католицьке шкільництво дістало більші приділи від уряду; запроваджено в 1838 бракующий досі в Ірляндії закон в користь бідних і зреформовано статут громад, що збільшив участь ширших верств населення в місцевім самоврядуванню. Наступного року О'Коннеля вибрали лордом-мером Дубліна і місто величезною більшістю домагається, в окремій петиції, скасування унії.

VII

**О'КОННЕЛЬ В АНГЛІЙСЬКІМ ПАРЛЯМЕНТІ.
БОРотьБА ЗА ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО**

Всі ті новости були наслідком нової політичної дійсности, наслідком зросту політичної ваги католиків, яку вони собі вибороли під проводом О'Коннеля і під натиском громадської думки. Але хоч які важні й були ті реформи, не задовольнили вони ірляндського трибуна. Він прямував до повного скасування протестантської зверхности в Ірляндії. Не всі з запроваджених реформ тішили його. Грунтовий податок не вважав він полекшою бідному селянству, бо земельний власник, стягнаний з нього податок, перекладав на плечі селянина, збільшуючи відповідно його арендний чинш. Не задовольняли його теж і притулки для бідних. Вони не помагали справді бідним, але лише зменшували добровільну добродієвську акцію самої ірляндської суспільности. Він пропонував инший вихід: треба засновувати товариства абстиненції, скасувати десятинну данину, оподаткувати відсутних в краю землевласників, а еміграція повинна підтримати край і се на його думку були найважливіші способи боротьби з павперизацією країни. Така була його найближча програма для Ірляндії. В Англії обставав за найрадикальнішою політикою: за загальним виборчим правом до обох палат, за короткотривалою сесією парламенту. Через те стягнув на себе велику нехоть англійської аристократії.

Вся його програма була вислідом його ірлянд-

ської політики. Як ірляндець і католик, горячо відданий своїй країні і вірі, виступав проти всякої установи, яка стояла на дорозі до мети. Тим способом намагався збільшити вагу католиків в Ірляндії і вагу Ірляндії в Зеднанім Королівстві, що льогічно наступилоби, колиб до голосу в королівстві прийшли широкі маси народу. Щоби зрозуміти його політику, треба собі усвідомити, що головнo аристократія робила опозицію тій політиці; що Палата Льордів уперто й послідовно відкидала або калічила всякий законопроект на користь рівноправности католиків, що головнo аристократичні круги висували проти нього найостріші обвинувачення. Крім того, він не сподівався, щоби скасування десятинної данини вдалося перепровадити за згодою аристократії. Торії хотіли обмежити виборче право в Ірляндії. Щоби перехрестити їх заміри, домагався О'Коннель загального виборчого права до британського парламенту. Його противники спиралися на нехиті широкої протестантської маси Англії до католицтва. О'Коннель задумав тоді притягнути на свій бік сю масу, жадаючи загального виборчого права. Йому вдалося в тій справі зеднати собі не лише широкі маси на півночі Англії, але й шкоцьких кальвінів. Незломна сила його так зрозумілої для народу красномовности взяла гору над висунутими проти нього релігійними пересудами й національними антипатіями, хоч його мова не дуже припадала до смаку культурних верств Англії.

Завдяки своєму талантові промовця, удалося йому відіграти поважну роль в політиці Великої Британії свого часу. Три найважливіші парламентарні постанови тої доби були: еманципа-

ція католиків, виборча реформа 1832 р., і знесення збіжєвих законів. Перша завдячує своє життя головно О'Коннелеві, коли голосували над другою, його фалінга з шістьдесятьох ірляндців рішила остаточний вислід голосовання, і вінжеж був один з перших, що піднесли боротьбу за третю. Його наступники, або ті, що за таких себе видавали, спроневірювалися нераз засадам встановленої ним тактики — боронячи нпр. рабство муринів в Америці, французьку окупацію Риму, або державний замах Люї Наполеона; він ніколи своїх засад не зраджував. Без застережень боронив парляментарну реформу, еманципацію муринів, скасування тілесної кари у війську, скасування податків на часописі і на папір, підтримуючи завше справу англійських і шкоцьких лібералів. Голоси, якими розпоряджав, ви-старчали завше для перемоги тої партії, на чию сторону ставав він. Тим пояснюється його величезний вплив в Палаті Громад, хоч до пануючого в ній доброго тону він ніколи не міг примінитися. Що й поза парляментом мав він надзвичайний вплив на маси, се мусів визнати й Велінгтон, коли заявив в 1836 році в Палаті Льордів: »Ви нарікаєте, що ми завше маємо імя О'Коннеля на устах та що всі наші зусилля спрямовуємо, щоб знищити одну однісіньку людину: се тому, що ся однісінька людина — то сила!»

В дебатах мусів О'Коннель поборювати неможливі перешкоди. Всі партії були властиво ворожо до нього настроєні і всі найвидатніші англійські промовці були його ворогами. В справах Ірляндії його становище, як промовця, було особливо прикре, бо мусів говорити під голосний глум противників, тим часом як його противники

були певні голосних оплесків. Величезна більшість англійських і шкочьких послів відчувала до нього найсильнішу особисту й політичну нехоть. Поза Шейлем, ніодин з ірландських земляків-послів не міг прийти йому з відповідною допомогою. Майже всі видатні його противники дуже молодими ввійшли в парлямент і протягом багатьох років засвоїли собі мистецтво промовця, пізнавши рівночасно смак і уподобання слухачів. О'Коннель мав пятьдесят чотири роки, коли, без найменшої підготовки до кар'єри посла, вступив до Палати Громад. Тим не менше, успіх його як промовця, був дуже великий. Його здібність відбивати напади, його остра, демостенівська логічність в розвитку якоїсь думки, його повне опановання бореного предмету, зручність, з якою зосереджував увагу на найяскравіший його точці, патос і гумор, який вкладав в свою промову, — відразу поставили його в перший ряд промовців британського парляменту. Але не всі його промови були однакові. Йому не раз шкодили безцеремоніяльність, простацький жарт, пересади і завелика напасничість. Такт, який він все виявляв в своїх промовах до народу, дивним дивом, бракував йому, коли говорив на зборах джентельменів. Тому, хоч ніхто з його сучасників не вмів з такою майстерністю порушити якесь питання, загальний вплив його промов на культурну верству в Англії не був додатний. Як бесідник він не підносився над Шейлем і Маколеєм, але як дискутантові — ніхто опріч льорда Стенли не міг йому дорівняти.

Дебати над законопроєктом Стенли дали найблискучіші докази здібностей О'Коннеля, як промовця. Він мусів витримати атаки найкращих

парляментарних борців Палати — Маколея, Стенлі, Піля і багатьох менших, в Палаті Льордів вельмиповажаний льорд Брагам кинув проти нього всю свою повагу. І не зважаючи на все — його, як се мусіли признати самі вороги, не вдалося збити з позиції. О'Коннель означив законопроект, як спрямований виключно проти одної особи — проти нього. Межиоклики, що кидали йому, вивелиб з рівноваги всякого іншого. Одного разу галас противників до того заглушив його промову, що він мусів перервати її. Коли саля успокоїлася і він знова забрав слово, то почав тим, що не дасть себе зацитькати «звірячим хрюканням». Тоді піднісся один посол і заявив, що означати межиоклики послів звірячими — суперечить порядкові парламента. О'Коннель освідчив, що готовий взяти назад свої слова «звірячі», але що він ніколи досі не чув про хрюкання, що не булоб звіряче. Спікер рішив, що слово «звірячий» є проти порядку, але не більше, ніж межиоклики, що його спричинили.

Його відношення до англійських партій довгий час було неутральне. Очевидно, він ненавидів торіїв як запеклих ворогів еманципації католиків і виборчої реформи; одного разу назвав він вігів спенсіонованими торіями. Але коли льорд Мельборн виявив дійсну добру волю успокоїти Ірляндію, він дав йому свою підтримку. І кабінет представляв дивну картину міністерства, яке в Палаті Громад мало більшість за собою, в Палаті Льордів — величезну більшість проти себе, а в країні було дуже нелюблене і трималося лише голосами ірляндців. Підтримка, яку він оказував Мельборнові, була щира і безінтересовна. При нараді про обсаду ірляндських урядів, до якої

його притягнув кабінет, ніколи він не дбав про себе. Йому запропонували посаду першого судії скаргу, він відмовився.

VIII

АГІТАЦІЯ ЗА СКАСУВАННЯ УНІЇ З АНГЛІЄЮ

Реальна політика О'Коннеля була головною причиною ненависти, яку стягнув на себе з боку англійців, що уважали скасування унії за шкідливе для самої Ірляндії. Але в О'Коннелі жив ще свіжий спомин про самостійний ірландський парламент, який він хотів повернути. А той парламент, при всіх його недомаганнях, мав більше число дійсних патріотів і здібних людей, аніж їх колибудь мала залежна від Лондону адміністрація Ірляндії. Треба також пам'ятати, що всі непідкуплені Ірландці, хоч англійські політики й твердять протилежне, відкинули акт унії в 1800. Ще в 1799, в одній з перших своїх промов, заявив О'Коннель: «хай той, хто однаково відчуває зі мною, голосно заявить, що колиб нам дали до вибору — унію або повернення карних законів з усіма їх страхіттями і жорстокостями, то він останній прийме скорше, як менше й більше знесе лихо, і скорше покладе віру в справедливість своїх братів-протестантів в Ірляндії, аніж кине свою закуту батьківщину під ноги чужинцеві». Ці слова він часто й пізніше повторяв, а в них відбивалося почуття щонайменше пяти шостих ірландського населення.

Він боровся за відкликання унії на широкій базі національних вимог, але очевидно й задля великих надужить адміністрації. Кількакратно обосновував він то своє домагання тим, що від парламенту у Вестмінстері не має чого чекати справедливості Ірляндія, бо англійський уряд не хоче урівноправнити ірландських католиків з протестантами. Правда, еманципація католиків наступила, але ряд застережень, які парламент уважав потрібним додати до закону, підтверджував слушність слів О'Коннеля. Еманципація — така яку її дали — не могла задовольнити католиків. Насамперед зроблено спробу позбавити Ірляндію всіх муніципальних свобод й — посередно чи безпосередно — обмежити виборче право величезної більшості католиків. Партія торіїв — при обсаді посад урядовців — фактично провадила далше систему обмеження прав католицького населення. А коли міністерство Мельборна захотіло дійсно перепровадити рівноправність і трохи змінити правне становище протестантської церкви, його повалили, а на зміну прийшли знову торії. Тоді О'Коннель розпочав свою безпардонну боротьбу за скасування унії. Мав вдачу агітатора, се певне. Так само був амбітний і не дуже перебирав в засобах боротьби. Але наймаркантнішою прикметою його вдачі була залізна й непорушна витривалість, з якою, не зважаючи на труднощі і зневіру інших, протягом багатьох років всю свою діяльність підпорядковував одній однісінській меті. В 1798, як молодий й незнаний адвокат, мусів перенести небезпечну хворобу. Коли смерть стояла за плечима, близькі чули як він деклямував один вірш з «Дугляса»: »Я вмираю незнаний, мого імени не почуєте з ніодних уст, але може якесь шля-

хетне серце відчує, чим я мігби бути, і що для слави, мені бракує лиш життя».

Се не була людина, подібна до Вашингтона, який, задоволений з того, що зробив для своїх земляків, покинув поле бою. О'Коннель занадто любив почуття сили і популярності. Його енергія була невичерпана. Його тішило, що міг бути предметом загальної уваги і розмов, мати великий вплив над масами, — одна з найбільш упоюючих і небезпечних людських здібностей. Але всеж правдою лишається, що він був не так творець, як керівник протиунійної акції. Коли ухвалено еманципаційний біль, він знову завзято виступив проти Англії. Зарядження уряду, які йшли впарі з тим законом, оправдували сю боротьбу. Він хотів дати «шанси» урядові Мельборна і хвилево припинив агітацію, щоби наново її розплутати, коли до влади прийшло міністерство Піля. Тепер він виступав отверто за відкликанням унії. Він готов був підписати акт федерації, з ірландським парламентом для Ірландії і з загальним для Зеднаного Королівства. Але політика торіїв і домагання його народу пхнули його в бік антиунійної пропаганди. Але незалежно від тих хитань, лишався він в глибині серця все противником унії. Обдарований у великій мірі тою «фантазією, що дивилася в минуле», що така характеристична для його земляків, він завше був перепоений романтичними споминами про ірландський парламент. Сю романтику підпирали в нім насамперед промовці, які за всяку ціну намагалися затримати упадок ірландського парламентаризму. Ганебна історія перепровадження унії збудила в нім, як і в його земляках, гіркий і незнищимий гнів. Тому, через всі пригоди свого життя,

тримався міцно думки, створити нову організацію, якаб привернула його країні власний парламент.

Його політичні приятелі не вірили, що здійсниться його мрія — скасування унії. Але він вірив непохитно. Він один так зміцнив політичну свідомість земляків, якою досі нехтував уряд як чимсь цілком не гідним уваги, що перед нею мусіли піддатися рішучість Велінгтона і звинність Піля! Вінжеж заснував союз, який на перших зборах числив ледви десятеро членів, а потім товариство, що повело за собою цілу Ірляндію! Вінжеж застав католицьке духовенство безсиле і покірливе, а зробив його зброєю в своїх руках, що розпалювала до білого пристрасти народу. Щож дивного, що дивлючися на свою політичну перемогу 1829 р., схліблений симпатіями народів Європи, обожаний більшістю власного народу, він зачав свою боротьбу певний остаточної перемоги? Його головна ціль була — переконати нарід, що спільні зусилля увінчаються остаточним успіхом. Цілими роками займався тим, що вишукував найяскравіші і найбільш переконливі докази за відкликанням унії з Англією. Роблячи се, кріпив свою власну віру в справу аж до фанатизму. Оповідають, що він бажав, щоби на його надгробнику був написаний один лише рядок — «він вмер як противник унії».

І чому не мавби він вірити в свою справу? О'Коннель слушно твердив, що цілий розвиток тодішньої Європи йшов в напрямку здійснення права народів на самоозначення. Всі признавали, що унію переведено проти волі попередньої генерації, цинічним підкупством. О'Коннель старався отже, протестом величезної більшості народу до-

вести, що сучасне йому покоління не хоче унії. В Англії він прилучився до партії лібералів і сторонників вільної торгівлі і хутко утворив в британським парляменті міцну й незалежну ірляндську фракцію, що була язичком у ваги, перехилиючи шанси на бік одної чи другої партії. Він бачив теж, що Англія, в часі миру, може опиратися ясно заявленій волі ірляндського народу, та що підчас війни буде змушена змінити свою політику. Він казав, що колиб в 1843 році, коли нарід був прекрасно зорганізований і перепосений бажанням незалежности, що колиб в той час наступив наприклад, конфлікт з Францією, то розрив унії наступивби сам собою. Одним словом, він думав, що коли під конституційним урядом, воля чотирох п'ятих народу до незалежности не дасть себе ослабити, то ся воля скорше чи пізніше таки мусить перемогти. І хто знає, колиб підчас його агітації вибухла війна, або колиб О'Коннель прожив десять літ довше, та ще колиб жахлива голодова катастрофа не зломила духа народу, хто знає чи його агітація не увінчаласяб успіхом ще за його життя?

Вороги О'Коннеля твердили з глумом, що ціллю його агітації за відкликанням унії (за Repeal) була Repeal-Rente. Цілими роками ся »рента« була предметом насміху англійської преси, що висмівала побирання винагорода за політичні услуги. Але се обурення неоправдане. Смішно думати, що великий рух, що поширювався майже на цілу Ірляндію, що розсилав своїх довірених мужів в кожде графство і в кожду парохію, вживав своїх впливів при виборах, робив статистичні анкети, збирав петиції, укладав жалоби, ширив свої відозви, що такий рух міг втриматися без

вплати правильних вкладок з боку своїх сторонників. Repeal-Rente була конечна, щоб утримати організацію, а рівночасно була се яскрава маніфестація її сили. О'Коннель був божищем нації, для неї він покинув своє досить добре устатковане становище правника, яке забезпечилоб йому спокійну старість. Щоб винагородити йому ті жертви, щоб винагородити його працю, щоб дати йому доказ своєї любови, створили його прихильники отсю »ренту«. А як безінтересовно він нею розпоряджав, вияснилося щойно по його смерті. Хоч він і був одним з найпопулярніших адвокатів в Ірляндії і в 1825 одідичив великий маєток по своїм дядьку, вмер в дуже кепських матеріяльних відносинах.

О'Коннель стояв на чолі величезної організації, він кермував широкозакросною агітацією в країні, він створив силу, яка мала затьмарити існуючий уряд Ірляндії, був осередком велитенського руху, що розгалузився в трох провінціях. Людина, що займала таке становище, що утримувала зносини з безлічю видатних людей, потребувала засобів, які йому якраз дав, безумовно йому довіряючий, ірляндський нарід.

Він не клав багато ваги на протиунійну боротьбу в самім парляменті. Парлямент, так чи не так, поставивсяби негативно до всякої радикальної розв'язки ірляндського питання. Лише з хвилиною, коли громадська думка твердо сталаби по його боці, коли його ідея здобулаби ґрунт, колиб наслідки спротиву показалися для противників О'Коннеля грізними, щойно тоді — гадав він — прийшлаби пора парляментарної акції. З тих причин постановив О'Коннель не налягати, в парляменті, на відкликанні унії. Коли партія О'Кон-

нора змусила його поставити питання руба в парламенті і він зробив се, вислід був такий, як він передбачав: лише один одинокий англійський посол голосував за відкликанням, а більшість, що голосувала проти, мала п'ятьсот голосів. Голосування не допомогло справі, лише знеохотило його прихильників.

Ціле значіння протиунійної акції виказалось поза парламентом, особливо по упадку кабінету льорда Мельборна, коли сер Роберт Піль став премером. Р. Піль, хоч і не був фанатиком, але всеж належав до найзагорільших противників домагань католиків. Коли він був державним підсекретарем в Ірляндії, організація «оранжистів»*) уважала його за свою людину, за що противники прозвали його Orange-Peel-ем — «помаранчевою лушпинкою». Він і О'Коннель не крилися з своїм негативним відношенням до себе. Піль заразже заявив, що «уряд мусить весь вплив, всю силу й повагу, які йому дають прерогативи корони й закони, вжити на се, щоби зберегти унію». О'Коннель і кількох інших видатних «репілерів» (відкличників) були позбавлені уряду мирових судіїв. Уряд дав при тім зрозуміти, що ніхто з їх сторонників не має чого старатися отримати сей уряд. Богато з молодих адвокатів вибрали сей час, щоби з головою пірнути в антиунійний рух. Нарід, що безмежно довіряв своїм провідникам, з радістю прийняв виклик. Ірляндія була приготована до боротьби. В ніодній партії не можна було спостерегти ні хитань, ні розбрату. Довга боротьба остро відсепарувала від себе оба табори.

*) Найбільш непримиримі антикатолики серед протестантів, названі так в чечть Вільгельма Оранського, від 1689 англійського короля.

Хитливі й непевні характери, які О'Коннель прирівнював до кобольдів з зеленими спинами й жовтими хвостами з »1001-ої Ночі«, десь позникали з поверхні. Організація »відкличників« була добра й міцна. Вкладки стягали священники. Окружні управи, що стояли під проводом О'Коннеля, дбали про збереження єдності організації, а діяльність союзу була спрямована на те, щоби впливати на вибори, збирати петиції і скликати великі віча — **monster meetings**.

Тоді О'Коннель присвятився майже виключно агітації в Ірляндії, і в 1843, підчас тих масових віч, не брав участі в парляментарнім життю, вважаючи се за менш важне. Того року його слава досягла свого вершка. Очі Європи були прикуті до відважного ірляндського трибуна. Ніколи в своїм життю, навіть коли вирвав з рук Велінгтона закон про еманципацію католиків, не звертав такої уваги на себе. Хто перегорне щоденники й тижневики сеї доби, той упритомнить собі, до якого розміру, в тодішній політиці Ірляндії і Великої Британії, виростала його постать, до якого степеня вдалося йому роспорошити байдужість, з якою перед тим дивилися на ірляндське питання, яким великим фактом тодішнього політичного життя стала праця сеї людини.

Дійсно, тяжко собі уявити більш вимовну й міцну маніфестацію громадської думки, аніж з якою стрічаємося на кождім з тих масових віч, що відбувалися в кождім католицьким графстві і на яких громадилося майже все доросле населення округи. Віча ті відбувалися звичайно в неділю під відкритим небом. Як тільки наступав день, можна було бачити нечислиму юрбу, поділену на гуртки, як клячала вона на траві перед

своїми священниками, як зі сотки убогих вітатив' вносився до неба кадильний дим і церковна музика, немов благословляючи народ. О'Коннель стояв на підвищенні, оточений представниками вищого духовенства й найближчими з своїх співборців. Перед ним відбувалися збори — організовані в надзвичайнім порядку, овіяні безприкладним захопленням. Тяжко уявити собі збори, які робилиб більше вражіння, аніж сі, переняті одним спільним піднесенням настроєм, повільні вказівкам одного провідника. Тиша, яка панувала під час його промови, голосні оплески, що — хвилинами — виривалися з усіх сторін, радісні вигуки з сотки тисяч грудий, наглі зміни настрою, залежно від того, чи великий чарівник торкнув ту чи іншу струну пристрастей і почувань зібраних, — все се поривало навіть найбільш відпорних, робило незатерте вражіння на найбільш упереджених. Зворушені ентузіазмом юрби, ті що сумнівалися — переставали сумніватися, а люди спокійні, з холодним вишколеним розумом, відчували захват, якого в них не могли викликати інші, найбільш вишукані промовці.

Найчисленніше з тих віч, імпонуюче видовище в тім роді, відбулося на Тарагським Холмі. Дуже об'єктивний підрахунок оцінював число присутніх на 250 тисяч, які зібралися щоб заманіфестувати своє співчуття для руху і для ідеї О'Коннеля. Тараг, місце осідку старого ірландського королівства, був оточений в очах народу містичною пошаною. Таємні легенди, що вязалися з тим місцем, його оспівана поетами минувшина, рештки його давньої величі, надавали сьому місцю невимовну, таємничу й чарівну повагу. Стоячи на тім місці на камені, де колись

коронувалися королі Ірляндії, О'Коннель вимовними словами малював велике майбутнє своєї країни. Під його ногами розпростиралася, мов широке море, юрба. Її число було таке величезне, що тисячі не могли схопити й найслабшого відгомону його голосу, який вони так любили. А всеж всі заховувалися тихо, спокійно. Ніодно з тих віч не обернулося в безладні збори несвідомої голоти. Не було п'яних, ні бійок, ні бешкетів. Коли влада виточила О'Коннелєві судовий процес, ніякі свідки не могли викрити нічого гіршого, як те, що повертаюча з віча товпа перевернула будку з пиріжками якоїсь старої бабусі.

Порядок віч треба завдячувати О'Коннелєві, але ще й діяльності о. Матвія. Того священика трибун спонукав доконати діла, в якого успіх мав право сумніватися кождий. Ірляндець дає волю своїм почуванням дуже легко і довго не відмовляв собі приємности при нагоді — добре випити. В жахливих умовах його життя горілка часто була єдиною потіхою. Розпач пхала його до неї, вона стала п'ятою стихією Ірляндії. Але О'Коннель думав инакше. Вже при своїх виборах в Клері, він заборонив своїм виборцям пити протягом трох днів. На допомогу собі взяв О'Коннель власне о. Матвія і хутко абстиненція стала такимже популярним гаслом, як відкликання унії. Оба підтримували себе взаємно. О'Коннель заявив, що ніколи не відваживсяби збирати масові віча, колиб йому за поліцію не служили молоді апостоли абстиненції. Не було графства, в яким не відбулосяби одне з подібних віч, а число їх учасників числилося на міліони.

Над тим, викликаним О'Коннелем рухом, панував неподільно він сам. Вміло, як геніяльний

мистець, грав викликаним нимже захопленням вінжеж провадив блискучо уложену організацію, яку сам покликав до життя. Він став предметом скупченої уваги заграниці і осередком, до якого зверталися з надією і вірою його земляки. Він змінив цілу суспільну систему своєї країни, відвернув в зовсім протилежнім напрямку взаїмні відносини між католиками й протестантами, перетворював міську, церковну й виховну організацію в Ірляндії та її установи, створив громадську думку, що перейшла всі найсміливіші сподіванки його попередників. Що дивного, що він говорив з гордістю: »Гратан сидів біля колиски свого рідного краю і йшов за його труною; мені судилося — трубити в сурму воскресення й показати, що мій нарід не вмер, лише спав«!

IX

О'КОННЕЛЬ — ПОЛІТИК І ЛЮДИНА

Одна з найбільш улюблених метод, понизити діяльність і характер О'Коннеля — се спроба представити його демагогом. Коли під демагогом розуміти людину, яка є тільки спритним балакуном, що вміє бавити голоту, яка прагне лише підсичувати пристрасти народніх мас, схлібляти їх забаганкам, підносячи гасла, в які сама не вірить, — то очевидно таким характером можна погорджувати. Але не був таким О'Коннель. Певно, виїмкове положення О'Коннеля безприкладне. Історія знає великих людей, але не знає ніодного, з яким можна булоб порівняти ірляндського

трибуна, бо в своїм крузі він стоїть сам. Даремно шукалиби ми в історії минулих віків людини, якій без армії й зброї, без проливу крові, вдалосяби здобути собі таке блискуче, довголітнє й неподільне пановання над своїм народом, запевнити собі його безумовне довіря. Хоч не цурався задоволити свою особисту амбіцію, ніколи не думав О'Коннель здобути собі якусь гідність чи посаду, він думав лише здобути своєму народові свободу. Мав у великій степені проречистість і хист демагога, але також острий зір державного мужа і незалежність правдивого патріота. Він нераз потурав бажанням народу і йшов за настирливим натиском окруження, але в усіх важніших справах його не можна було відвести від раз обраного шляху. Безстрашно боронив перед чужими й своїми гасла, які визнав за слушні. Закон про бідних уважав помилковим в засаді і неморальним в практиці, тому опирався, щоб його впровадили, хоч найздібніший і найулюбленіший з католицьких священників, др. Дойль, обстоював доцільність того закону. Завзято боронив справу еманципації муринів, остро нападаючи на американських торговців невольниками, хоч йому й дуже залежало зеднати собі симпатії громадської думки Америки. Страйки уважав за нещастя для своєї країни, а коли вони почали в 1838 дуже ширитися в Ірляндії, боронені навіть деякими його сторонниками, він не завагався публично осудити їх. При тій нагоді сильно надшарпав свої впливи. На одних зборах ледви вдалося йому змусити вислухати його. Він зносив з байдужістю найостріші обвинувачення, які йому кидали на вулицях Дебліна, але від своєї думки не відступав.

О'Коннель не був — як твердили противники — знярядям в руках духовенства. Навпаки, він змобілізував те духовенство, він вивів його на арену боротьби. Він був його провідником й рішучо спротивлювався йти за диктатом духовенства. »Ми римо-католики, — казав він, — але не слуги Риму«. А при одній нагоді повторив слова свого секретаря: »релігії — скільки хочете, але ніякої політики Риму«. Він признавав величезний й збавенний вплив релігії, шанував великі заслуги священства для Ірляндії, але всі девотські нахили — дуже скоро спостерігав і боровся з ними. Хоч як нездержний в мові, він ніколи не ображав протестантської віри. На одних публичних зборах сказав: »Колиб я стратив всяке почування приличности, колиб здібний був хоч одне образливе слово вимовити проти релігійних переконань мого ближнього, то я навіки покинув би ту боротьбу, якій тепер присвятив цілого себе«. Іншим разом він заявив: »кожда релігія добра для того, хто щиро й переконано в неї вірить. Є лише одна зла релігія, релігія людини, яка признається до віри, в яку сама не вірить«.

О'Коннель був кельтом, його вдача була, в суті річи, вдача кельтського селянина. Хоч він й походив зі старої родини і дістав виховання у Франції, то всеж найвидатнішими рисами його вдачі лишилися: шорсткість, глузливість, патетичність, пересада. Сі прикмети особливо часто давалися в знаки, підчас його промов перед ширшими верствами народу. Але кождий промовець повинен говорити такою мовою, яку розуміють слухачі. На многих слухачів більше вражіння робить рубашний жарт або квітистий стиль, аніж красномовність Демостена.

Ціллю його політичної діяльності було розколоти верству великих земельних власників, ослабити їх, позбавити впливів серед широких мас народу, а провідниками тих мас — зробити духовенство. Поборюючи лендльордів, як клясу, він не був від того, щоби зеднати для руху її окремих членів. Він говорив: »лижкою меду можна злапати більше мух, аніж бочкою оцту«. Але в усіх випадках — він думав тільки про те, щоби злапати мухи.... Очевидно, його противники, закидали йому, що не порозумівся з лендльордами, як клясою одиноко державнотворчою в Ірляндії; що треба було збудити в них місцевий патріотизм; що се ухоронилоби Ірляндію від взаємної боротьби синів одної землі, від горожанської війни. Але навіть ті, хто так говорив, не крилися з тим, що причиною, яка повела О'Коннеля на його шлях була передусім політика Англії. Що до О'Коннеля, то його вороги не щадили йому найогидніших наклепів. Вони не лишилися без впливу на громадську думку, і на осуд нащадків. Колиб від мене зажадали, назвати чиєсь імя в історії, яке духово й морально булоб найбільш подібне до ірляндського трибуна, я вибравби того, що — в засадах — відрізнявся від нього більше ніж хтонебудь, — се Мартин Лютер. Оба були з натури непогамованої сили, шорсткі і шляхетні, просто-лінійні і нагальні. В кождім з них характер й інтелект були в такій згоді між собою, що тяжко було рішити, скільки їх успіх завдячували силі їх волі, а скільки острости їх розуму. Кождий з них мав той самий інстинктовий такт, опановувати народні маси, ту саму вираховану відвагу, ту саму вдатну оцінку відносин, те саме вміння збуджувати довіря і його затримувати. Кождий

був міцним, бистроумним промовцем, що зворушував і чарував палким чуттям, що било з його слів, і вражало гризучим насміхом і глумом. Кожний переростав своє оточення своїми вчинками. Щоби пізнати їх, до ніодного з них не можна було підходити з дрібязковою й мікроскопічною критикою. Їм закидали нераз безоглядність їх промов і виразів, але хоч їх противники завше знайдуть матеріал для нападу на тих людей, хоч їх приятелі теж не одно знайдуть в них, що вони волілиби не знайти, хоч перечулені душі відвернуться від тих людей темпераменту і боротьби, — то всеж на обох з них геній витиснув свою печать і, всеж над їх чолом ясніє вогниста корона, що вказує на тих, які щиро й віддано боролися за свою справу.

Великість і цілостність їх життя і вдачі щойно тоді стане ясна, коли подивитися на них з довшої відлеглості часу, коли досвід покаже, якими жалюгідними були зусилля їх безпосередних наступників, утримати в руці їх булаву. Навіть в суперечности їх вдачі лежить щось, що притягає до них наше співчуття. Лютер, що свої нестримані кпини кидав проти свого королівського противника, а потім засипав його дитину найніжнішими словами, О'Коннель, що з добродушним задоволенням прислухувався промовцям, які публично очернювали його в неможливий спосіб, але який чувся глибоко діткнутий дотепом старого приятеля, — оба виказують таку разячу і таку зворушуючу подібність. Оба були людьми невгнутої вдачі і палкого серця, оба виказували подібні хиби (які може ними й не були), оба працювали з незрушимою вірою в свою мету. Коль-

рідж*) говорив про нього: »Лише той є дійсно великою людиною, хто відчув всю вагу і силу одної ідеї, і безстрашно йде за її голосом в собі. Дивіться, як переможно виступає в дебатах і вчинах О'Коннель! Чому? Бо він визнає велику ідею, для неї працює, на неї лише спирається, безрешти і безмежно в неї вірить«...

X

ОСТАННІЙ ТРИУМФ І СМЕРТЬ

Успіх масових віч перелякав уряд, який постановив припинити агітацію одним відважним посуненням. 21-е велике віче було призначене на неділю 8 жовтня 1843 і мало відбутися в долині Кльонтарфу недалеко від Дебліна. На нього збиралася більша ніж колинебудь кількість народу, бо захоплення і піднесення в масі досягло своєї найвищої точки. Навіть з Ліверпуля спішило на віче двіста ірландців. Два тижні перед призначеним днем, віче було публично заповіджене. Уряд не перешкаджав приготуванням, але 7-го поплудні, коли нечислимі, захоплені маси вкривали шляхи й дороги, прийшла заборона віча. Гармати деблінських фортів були набиті і звернені на Кльонтарф, де вже згромаджено сильні відділи війська. Найменша сутичка з масою викликалаби криваву лазню, але надзвичайна швидкість поступовання О'Коннеля запобігла тому. Він видав ві-

*) Англійський поет (1772—1834), предтеча Байрона й романтизму.

дозву про заборону віча, про наміри провокаторів викликати різню безборонного народу, розіслав гінців на всі сторони, а на брамах міста поставив священиків, щоби попередили вічовиків.

Але, не зважаючи на се, 14 жовтня О'Коннель дістав завідомлення, що він, його син Джон, і п'ятьох його товаришів мають стати перед судом за організацію бунту. Розправа відбулася перед присяглими в Дебліні і тревала двацять п'ять днів. Однотонність розправи переривали тільки блискучі промови оборонців, перехресні питання, і — один незвичайний випадок: виклик на поєдинок, який післав генеральний прокуратор одному з оборонців, але до якого через те, що вмівся головний суддя, не прийшло. Процес О'Коннеля, який Маколей порівнював з найгіршими партійними процесами Чарльза II, зганили в наступній добі. Вистане лиш згадати, що з листи присяглих штучно вичеркнули католиків, так що серед судіїв присяглих не сидів ні один католик. Отже самі протестанти мали судити найвидатнішого католика католицької країни в її головнім місті, в часи, коли взаїмна ненависть обох вір досягла незнаного досі щабля. О'Коннеля засудили на два роки в'язниці і на грошову кару. Він вніс відклик від заводу до Палати Льордів.

Оскільки процес підніс довіря народу до свого провідника, свідчить факт, що Repeal-Rente що виносила перед процесом 6.679 фунтів стерлінгів, в слідуючій тижні по нім, піднеслася на 25.712 фунтів. Апеляція прийшла під розгляд Палати в вересні 1844. В таких випадках, коли Палата збирається для ревізії судового рішення, є звичай, полишати оречення ученим правникам серед льордів. Очевидно, що судейська повага Палати

дуже залежала від дотримання сеї процедури. О'Коннель був непримиримим ворогом Палати Лордів, проти неї послуговувалися найострішими виразами і неодному з членів дав причину до найглибшої особистої антипатії. Коли прийшло до розправи, з'явилися в Палаті і лорди-неправники («ляїки»), щоби голосувати проти нього. П'ятох лордів-правників висловили наперед свою опінію, двос з них підтвердили присуд суду, троє — висловилися проти нього. Лорд Денмен нап'ятував в найгостріших словах судівництво Ірляндії. Коли всі п'ять скінчили, піднісся лорд Ворнкліф і завізав інших членів Палати, не дозволити своїм особистим чи політичним поглядам вплинути на судовий присуд. Заклик відніс замірене вражіння, «лорди-ляїки» покинули засідання і так їх найгірший ворог був виправданий.

Звістку про касацію приняла Ірляндія вибухом радості. Вся країна була ілюмінована. О'Коннель з'явився — в триумфальнім поході — на вулицях Дебліна. Захоплення, що граничило майже з божевіллям, панувало серед його прихильників. Але кількамісячний арешт надірвав його здоров'я. Вперше по довгих роках між його сторонниками виникли непорозуміння. Партія «Молодої Ірляндії» вибивалася на перший плян, серед неї було досить людей з енергією і хистом. Часопис „Nation“ була її органом. Партія мала блискучого промовця Томаса Френсіса Мігера. Була се ще молода людина, якій напевно належало майбутнє. Молодо-ірляндці, як і провідники повстання 1798, були молоді, захоплені люди. Їх головна засада була — розрив з легальними засобами боротьби. Вони були більш незалежні від духовенства. Як думали сі люди свідчить малий приклад з промови Мігера: »є два

пляни, над якими маємо подумати — один в рамках закону, другий поза ними. Коли ми подумаємо над останнім, то виникне питання, чи сей плян практичний? Доведіть мені, що так, і я зараз же, ще нині ввечері голосуватиму за ним. Ви самі гаразд знаєте, побратими, що я не належу до тих приручених моральних проповідників, які кажуть, що свобода не варта кроплі крові. Люди, що визнають таку засаду, заслугують, щоб їх відправили з милостинею від чужих дверей. Проти сеї марної засади підносить обжаловання найшляхетніша чеснота, яка досі ратувала й ушляхетнювала людскість. Від голубих вод Саламінського заливу, від долини, над якою зупинилося сонце, світячи Ізраєлеві до перемоги, від катедри, в якій меч Польщі положено в домовину Косцюшки, від піскових пустинь, де дикий дух Альжира так довго відстрашував піринейського вірла... о з кожного місця, над тою масою плазунів, що визнають ту засаду, гремить голос: »геть відсіля, геть відсіля«!

Росла нова сила, яка не могла узгіднити себе з великим трибуном О'Коннелем і яка мала створити нову картку в історії Ірляндії, пробудженої зі сну великим трибуном. Здоровля останнього чимраз погіршувалося. Невсипуща праця зломилася його тіло, що природа обдарувала геркулесовою силою. Його голос, що колись гремів як грім над тисячами, став ледви чутний. Над країною лютував голод, з яким не було як боротися. Тінь смерті знов стала йому за плечима, але вже не молодому. Не передбачував остаточного успіху розсплутаного ним руху, він бачив лише його хвилеве заламання і се нищило його сили і його віру. Тривожний сум ліг йому на серце і паралізував його енергію. З трибуни парламенту, до

якого, ломлячи всі перешкоди, він з тріумфом ввійшов разом з своїми земляками, апелював до совісти членів Палати, старався зворушити їх страхіттям голодної країни. Але його голос був такий слабкий, що лиш небагато могли його зрозуміти. Страшна зміна, що наступила в грізнім колись противнику — зробила на всіх потрясаюче вражіння. Колишні вороги питалися про стан його здоров'я, королева Вікторія післала свого гінця до конаючого агітатора. Ще більше вражіння зробили на нього другі відвідини — трьох оксфордських священників, що перейшли на католицтво і запевняли, що він вказав їм їх новий шлях.

Лікарі записали йому заграничну подорож. Він мав намір відвідати гроби апостолів. Але підчас подорожі не покидала його журба про рідний край. Один з тих, що відпровождували його, писав: — »Здавалося, що понурі думки не відступали від нього. Його обличчя висхло, а його погляд виражав несказаний сум. Голова звисала на груди і ціла постать хорого, колись так імпонуюча, була скорчена і зігнута«. Сили покинули його, коли він прибув до Генуї. Там вмер 15 травня 1847.

Він записав своє тіло Ірляндії, а своє серце Вічному Місту. Тіло спочиває на цвинтарі в Глясневіні, поблизу Дебліна, серце недалеко від гробу Ляскарі в церкві Св. Агати в Римі.

Щось несамолюбне лежить в самотній і понурій смерті того, хто вів таке рухливе, гамірне й успішне життя. Чим більше роздумувати над геніяльною постаттю О'Коннеля і над його шляхетним, мов золото, характером, тим більше мусимо подивляти його правдивий і щирий патріотизм.

Найважливіша література

William Edward Hartpole Lecky — Vier historische
Essays

Pressensé — L'Irland et l'Angleterre

L. Paul-Dubois — L'Irlande contemporaine

John O'Connell — Life and speeches of D. O'Connell

Cusack — The Liberator, his life and times

Moriarty — Leben und Wirken O'Connells

O'Brien — Parliamentary history of the Irish land
question

Murray — Ecclesiastica history of Ireland

З М І С Т

Стор.

Вступне слово

I. Прилучення Ірляндії до Англії	11
II. О'Коннель — народний трибун	15
III. Католицький союз і боротьба за еманципацію. О'Коннель послом	23
IV. Еманципація виборена. Успіх О'Коннеля	23
V. Знову острій курс в Ірляндії. Агітація О'Коннеля за сепаратизмом	30
VI. Боротьба за скасування десятичної данини і за самоуправу. О'Коннель — лорд-мером	34
VII. О'Коннель в англійському парламенті. Боротьба за загальне виборче право	37
VIII. Агітація за скасування унії з Англією	42
IX. О'Коннель — політик і людина	52
X. Останній триумф і смерть	57

Присилайте передплату

на

Вістник

і на його

Книгозбірню

Передплата на Вістник в краю виносить:

квартально — зл. 6'60; піврічно — 12; річно — 23
платні з гори. Ціна окремої книжки — зл. 2'20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті

Ціна окремої книжки — зл. 2'50.

Річна передплата на Книгозбірню Вістника (4 книжки

— три звичайного об'єму, одна — більша) — вино-
сить зл. 5'— річно, для передплатників **Вістника**
зл. 2'50. Для заграниці — зл. 6. Для передплатників
— зл. 3 — без пересилки.

Адреса : **Чарнецького 26 м. 21.**

Чекове конте **500.371.**

1 р. 81 к.
(1986)

БЛ 553

~~1132~~

~~30234~~

Д. ВАРНАК

О'КОННЕЛ

ЛЬВІВ
1935

ЦІНА 1 зл.

Друк. Медичкий — Тиктор, Львів, Бляхарська 9. Тел. 234-76.

КНИГОЗБІРНЯ ВІСТНИК